

DESPRE NEVOIA DE SENS

Autor: Ilinca Bernea | 3 octombrie 2022

Ascult oarceum descumpănită polemicile dintre adepții diverselor școli de psihanaliză și psihologie pe tema nevoii de sens, de un element catalizator al experiențelor care să dea un centru de greutate existenței. Cred că e o falsă problemă pentru că e pusă dintr-o perspectivă cognitivist-raționalistă. Acel sens primordial nu e și nu trebuie să fie ceva inteligibil sau „de înțeles”, o valoare elucidabilă sau cuantificabilă rațional. Instinctul se descurcă singur, dincolo de orice atribuții ale gândirii, să producă un sentiment al valorii vieții, inclusiv al celei proprii. Sensul are menirea de a da valoare.

Nu îmi dau seama cum se simte această insuficiență pentru că nu am trăit-o niciodată, dar înțeleg, din aceste dezbateri și frământări, că unora nu le e îndeajuns propria natură cu legile ei implicite, nu se simt „acoperiți” de ea, se simt ceva mai mult decât doar natură. Înțeleg că miza lor existențială s-a deplasat în realitatea-secundară care e cea determinată social și cultural sau ceva de genul... Că nu le mai convine să fie doar vietăți, ființe, unice și irepetabile, că au devenit dependenți de ceva care e supra-natură, de o esență tare pe care instinctul singur nu o poate produce, care e externă fibrei organice a ființei. Mă gândesc că disocierile și scindările dintre minte și corp produc și nevoi în plus, trebuie hrănită cu ceva și existența-fantomă, partea detașată de zona vitală. La un moment dat, ea poate ajunge să revendice prioritate, dreptul de a guverna mobilurile vitale.

Un sine nescindat nu are nevoie de „sens” pentru că îl are, asta vreau să spun. Nu poți tânji după ceea ce ai, simți deja, porți în tine. Cum nu poți avea nici lipsă de o șubă de blană când afară e arșită. Nu poate exista o necesitate peste ceea ce natura a alcătuit ca întreg, peste firescul inventariat și imprimat în formele create de ea. Or dacă există, ea e mai degrabă expresia unei trebuințe de a reconstitui un întreg spart. Criteriul necesității e subordonat întotdeauna celor existente deja. Ne e necesar să trăim după cum ne

dictează natura, nu să fim mai mult decât natură. Când această tânjeală după „mai mult” ajunge să devină acută, e clar că e ceva disfuncțional în modul în care cineva își tratează natura. Conștiința o poate sabota. Ea nu e niciodată insuficientă, n-are cum să fie. Dar neasumarea ei poate produce astfel de simțiri. Metaforic spus, criza de „sens” sau căutarea lui sugerează o bizară nevoie a unei ființe umane de a avea trei brațe, mai mult de un stomac, de o inimă...

Cred că am mai spus-o. Libertatea nu e o valoare pozitivă, e un sentiment. Nu poate fi determinată sau complet anulată de condiții exterioare. Sunt oameni care au trăit în detenție, în pușcării și lagăre politice, și au vorbit apoi despre această sentiment al libertății. E același lucru în ce privește fericirea sau „sensul existenței”. Lucrurile pot fi conceptualizate și problematic, desigur, dar există și o trăire asociată lor, iar aceea e baza, în spiritul lui Hume fie spus. Esența fericirii e fericirea, nu ce gândim despre ea, nu felul în care o îmbuteliem în constructe de idei. Esența pasiunii e pasiunea, a dorinței e dorința, așa cum sunt ele simțite. Nici una dintre aceste valori nu este un produs de laborator al gândirii.

Nimeni nu poate convinge, tot în spiritul lui Hume zis, că acel ceva pe care altul îl resimte ca fericire e de fapt melancolie sau că, bunăoară, dacă se simte liber, chiar și sclav fiind, aceea nu e libertate. Iar asta nu e „relativism”, ci primat al simțirii. Relativismul e tot o afacere a intelectului, un joc al minții. Psihologic vorbind, faptul că un sclav se poate simți liber, arată cum funcționează mecanismele defensive și adaptative sau maladaptative (poate că sclavul, dacă s-ar revolta, ar risca, ar căpăta un sentiment al libertății mai consistent), dar în sine, în substanța ei, trăirea e o valoare absolută pentru că e fundamentul oricărui demers uman, gândirea și înțelegerea *per se* nu produc motivație, acțiune, simț al valorii și nici sens. Nu mobilizează ființa, nu îi dau energie vitală și nici nu îi configurează voința. E destul de limpede că o valoare, dacă a fost gestată doar în incubatorul rațiunii, e insuficientă pentru a deveni realitate sensibilă, pentru a fi actualizată în trăire. Jung arată că sentimentul e funcția valorii, nicidecum gândirea. Gândești că fericirea e să știi că ai un adăpost, o slujbă, o anumită siguranță, o familie, sănătate, o educație, aprecierea semenilor. E doar o definiție operațională în context, putea fi oricare alta. E suficient să o concepi ca să te simți fericit?

Acel „trebuie să fiu” mai receptiv, mai temperat, mai îngăduitor, mai prezent, mai rezervat, mai controlat... se leagă de o necesitate a sinelui de a trăi mai bine, de o nevoie sensibilă, nu e un simplu dicteu, mașinal, căruia întregul arsenal al ființei i se supune, orbește, căci n-ar avea de ce. O face pentru că îi e necesar.

Am o senzație inconfortabilă de fiecare dată când aud pe cineva plângându-se că nu îi convine faptul că viața atârnă de instincte și de resurse/strategii de adaptare, că asta e tot. Sigur că ne adaptăm și la medii artificiale cum sunt culturile și societățile...

Esențialismul supără, constat. Orice atentat al gândirii la adresa perspectivei antropocentrice pe unii îi neliniștește. Orice tentativă de a arăta că produsele civilizației nu sunt definatorii pentru umanitate bulversează. Înțeleg din ce condiționări provin asemenea rezistențe și mi se pare că tocmai ele produc „criza de sens”. Când cauți petrol săpând un sol arid e frustrant.

Apare acea „rușine” de a fi un animal, despre care rușine știm încă de la Nietzsche că e un sentiment artificial, indus din exterior, sub presiunea normelor culturale, apanaj al unui eu-neautentic, expresie a unui sentiment al valorii cultivat în incubator social, nu autentic, *innate*, cum zic englezii.

Pentru un câine, viața nu are sens rațional, dar are sens, forța vitală îi e suficientă pentru a nu trăi „fără miză”. Această criză e creată de conștiința umană, așadar de o scindare între rațiunile intrinseci ale ființei de a exista și anumite imperative ale gândirii, între valorile organice și cele induse prin contagiune cu semenii și prin limbaje complexe, conceptuale, căci tot ce e în conștiință e la origini introiectat. Gândirea își revendică în acest mod o existență autonomă față de natură – drepturi proprii, legități proprii. Ea vrea să pună ceea ce poate turna în limbaj mai presus de ceea ce există în plan vital, ar vrea ca limbajul să poată controla cumva realitatea sensibilă, să o poată încarcera sau modela. Bineînțeles că demersul în sine e schizoid și nu e de omagiat, nu e nici tocmai cea mai fericită strategie adaptativă, dar întreaga industrie culturală, coercitivă, care instrumentalizează reprimarea sau inferiorizarea experienței sensibile, îl întreține.

Natura, ultragiată, se răzbună. Ceea ce pare a fi, în lumina conștiinței, cruzime a instinctului e, de fapt, deviere a lui, degenerare, boală, consecință a unui eveniment traumatic. Un instinct bun nu împinge la crimă, minciună, falsitate, exploatare, tortură, agresiune nemotivată, ci doar unul perturbat. Când mecanismele defensive se manifestă fără stimul real prealabil, bunăoară, așa se înâmplă. Când psihismul răspunde la „pericole” invocate de stimuli endogeni. Nu intru în detalii. Mă rezum la a spune că instinctul bun se aliniază moralei kantiene. Un individ care nu e perturbat sau dezafectat psihic are o balanță internă care permite relaționarea echitabilă (și matură), îi percepe și concepe pe ceilalți ca având aceeași valoare ontologică, aceleași nevoi fundamentale, aceleași libertăți și aceeași demnitate, același grad de umanitate, aceleași drepturi date de faptul de a fi subiecți. Egalitatea aceasta ontologică e în interesul speciei, nu al individului, dar natura a plantat-o în fiecare, tocmai pentru ca specia să se poată perpetua. „Pe lângă dragoste și simpatie, animalele prezintă și alte calități legate de instinctele sociale care în noi ar fi numite morale”, spune Darwin.

Problema „liberului arbitru”, acest fundament al moralității, este și ea una mai puțin „spinoasă” pe cât pare când e prinsă în năvodul raționalizărilor. La rândul său e o formă de „credință” generatoare de sens intelectual, alipită unui sentiment înnăscut al

dreptății. Binele nu e nici el dicteu al rațiunii, ci simț al echității în și prin conviețuire. Natura s-a asigurat că speciile nu se auto-distruge, ceea ce numim „discernământ” e pur și simplu sănătate psiho-somatică. Voința de a exista își impune singură „rigorile morale”, fără sprijin conceptual. Vrem implicit să participăm la viața speciei din clipa în care devenim conștienți că îi aparținem și avem nevoie de cooperare, așadar o cultivăm, avem toate mijloacele deja incorporate în instincte pentru a conviețui echitabil și armonios, discernământul doar le actualizează. Nu e nevoie de „liber arbitru”, de soluție rațională, așadar, în alegerea binelui, ci de integritate psihică și biologică pentru a nu fi „malefici”. E nevoie doar de un sine bine conturat și de un centru de greutate al simțirii identificat acolo unde îi e sursa, adică în corp, și nu în (locuit) de un sine-surogat, închipuit, de-materializat, alienat. De exemplu, premiza că menirea unor oameni este aceea de a îi sluji pe alții, fie că e decantată în termeni mesianici (X e are o înzestrare superioară, deci rolul său este acela de a servi alți oameni) sau în termeni concepuți să justifice exploatarea (Y e un ins lipsit de aptitudini speciale, deci rolul său este acela de a fi servitorul altora), e o pildă de alienare prin raționament, pentru că instinctul uman ne pune pe toți pe același plan ontologic. Drepturile, care sunt naturale, ne dau fiecăruia acces la existență în mod autentic, iar autenticitatea se leagă de ceea ce simțim organic că ne e dat să fim și să ne dorim, nu de un sistem de evaluare care ne „obligă”, ne dă sarcini, ne impune o „menire” din exterior, în funcție de înzestrări. Un om cu o minte bine dotată pentru știință poate alege, absolut legitim, să fie cioban. E dreptul lui. După cum e dreptul cuiva prea puțin înzestrat într-ale cântatului să cânte, dacă asta îi place.

Aptitudinile sau lipsa lor nu te obligă la nimic. Oricine e conștient de sine și de ce îi motivează eforturile și elanurile înțelege asta, o subînțelege. Alte specii nu au nici sacrificai, nici sclavi... Nu e nimeni făcut să servească pe nimeni decât dacă și numai dacă simte că asta îl reprezintă și împlinește. Imoralitatea constă tocmai în apariția unei astfel de ipoteze. Menirea unui geniu sau a unui imbecil nu este nicidecum să se pună în slujba altora. Cine sunt acei alții? Nu tot indivizi cu aceleași drepturi? Menirea ambilor este să își trăiască viața într-un mod care corespunde nevoilor lor. O înzestrare specială sau un handicap nu te obligă la nimic, nu te pun automat pe o orbită. Un ins cu carențe intelectuale nu e făcut să spele bocancii „deșteptilor” și nici un ins supradotat nu e făcut să fie “ctitor” sau “creator”. Dacă simte nevoia să trăiască într-o mică comunitate sau chiar izolat, cu femeia lui, și să cosească iarba cât e ziua de lungă, e dreptul lui, e firesc... e vital. E moral. Nicio irosire.

Dacă un individ nu e tarat de o anumită patologie, așadar alienat, are acel simț intern care îl face empatic cu orice membru al umanității și care vine din instinctul de conservare și perpetuare a vieții în forma cunoscută, se manifestă spontan. Discernământul moral se leagă de sănătatea psihică și de simplul fapt de a realiza că te afli în același plan ontologic cu alții. Și cei care aleg să trăiască în sălbăticie, printre vulpi, nu vor deveni vulpi dacă au fost vreodată oameni, dacă s-au format într-un mediu uman. Se comportă uman cu vulpile. Doar cei crescuți de vulpi se poartă vulpește cu

orice altă specie. Moștenirea genetică nu e suficientă pentru a duce în sfera umanului un copil crescut în sălbăticie. Adaptarea la mediu impune formarea caracteristicilor de comportament.

Ceea ce civilizația produce ca dresaj este o încercare de condiționare a instinctelor sau de recalibrare a lor, e un sistem complex de confecționat travestiuri ale manifestărilor instinctuale. Ele sunt filtrate, degizate, cosmetizate, recalibrate și recadrate, reeditate prin puterile conștiinței de a produce realitate secundară. Alegerile și fondul de trăiri care le alimentează sunt însă, întotdeauna, dictate de „rațiuni” instinctuale, prea puțin raționale.

Sigur că travestiurile acestea dau un plus de intensitate, culoare, gust și savoare experienței. În primul rând, o redimensionează estetic și produc plusvaloare existențială. Travestiurile culturale ale instinctului, sublimările, raționalizările, imaginația creativă nuantează spectrul de trăiri și extind teritoriile conștiinței, dar uneori le extind inflațional sau produc o optică inversă, care face ca lumea reflectată (în minte) să pară a fi cea primordială. Nu acolo trebuie căutat „sensul”. E ca și cum am pretinde că omul se poate simți împlinit într-un holospațiu în care existența celorlalți, ca obiecte externe, e doar o simulare, știind că e o simulare, sau că e mai valoros să poată vedea cu ochii minții o mână desenată de un maestru decât să atingă cu mâni reale alte mâini reale. Lucrurile nu se exclud, dar realitatea primă nu e cea ilustrată, niciodată o fantezie nu poate fi mai vitală decât realitatea. Menirea ei să compenseze sau să suplinească absențe vitale sau să estetizeze existența brută, raclibrând percepția (e tot un mecanism de apărare), nu să i se substituie.

Din nenorocire, tocmai aceste compensări fabulatorii care produc „credințe”, fantezii, sunt sursele cele mai certe de nefericire, pentru că realitatea nu le acoperă, nu le susține, dar ele produc așteptări de la realitate. Oamenii trăiesc prea puțin în planul prezentului și prea mult în constructe mentale care sunt pârgii pentru escapism, încercând în van și în vid să își oblojească rănilor sau să își astâmpere dorințele cu surrogate de existență, cu sensuri închipuite, cu o ordine care există doar ca nevoie reparatorie, nu ca stare de fapt. Dar nu există realitate alternativă și nimeni nu poate suda un os rupt înfășurându-l într-un ghips fictiv și nici materializa acel ghips. Îl poate doar proiecta, temporar, asupra unor situații obscure, neîndeajuns elucidate, necunoscute încă.

Singura cale spre lumină e trăitul concret, atașamentul de ceea ce există și e accesibil, nu de simulări și virtualități.

Mintea depune zilnic un efort considerabil doar ca să își justifice propriile reprezentări, ca să își legitimeze conținuturile care sunt extra-reale, credințele, asumțiile, convingerile, interpretările. La origini, aceste conținuturi sunt rezultatul unor mecanisme defensive sau compensatorii, menite să facă o realitate ostilă mai tolerabilă,

dar ele trebuie susținute, întreținute, justificate, realitatea virtuală produsă de gândire trebuie să nu fie contrazisă sau infirmată de cea actuală, concretă, ea trebuie să poată rămâne mai presus de evidențe, să nu fie anulată de ele. De aceea, mintea se expune zilnic travaliului de a asimila experiența reală prin filtrele principiilor ordonatoare din minte, ale credințelor sale. Dar realitatea definită de ele nu există ca atare, e doar o posibilitate, o ipoteză. E foarte greu de alimentat mereu cu combustibil semnificativ și rațional o inexistență. Ceea ce inițial e menit să apere individul de suferință devine focar de chin ulterior, pentru că liniștea și confortul mintal vin doar din faptul de a trăi în planul realității. Efortul de a susține o fantezie (fie ea intelectuală, mistică sau pur subiectivă) e epuizant, fantezia nu hrănește sufletul, doar îi anesteziază foamea. Doar contactul cu adevărul celor trăite aievea poate liniști mintea, nu pânza freatică de argumente și raționamente care îmbracă aparențele adevărului, care îl încropesc, fantomatic, în conștiință. Cel mai mare chin al celor care cultivă credințe și convingeri și fantezii este că se izbesc dureros de refuzul realității decât de a lua forma celor dorite, râvnite, imaginate, de a le confirma viziunile. Orice escapism se plătește cumva. Ceea ce pare a funcționa temporar ca strategie de apărare și atenuare a durerii devine instrument de tortură psihică. O credință nu poate suplini nevoile concrete pe care orice individ le are de la existență. De exemplu, aceea că sensul vieții proprii (spun la întâmplare) e acela de a ajuta sărmani. Nu, acela nu e un sens, acela nu e un mod de a valoriza intelectual faptul de a avea empatie, compasiune, în cazul în care pornirea e autentică și irepresibilă, constantă. E un instinct matern, poate, difuzat în astfel de acte. În cazul în care e vorba de un program, de un țel, de o încercare de a te defini prin faptul de a fi un bun samaritan, de a îți face din asta „cheie de boltă” a destinului personal, vorbim de narcisism, de sine fals, de fantasmagorie. Orice sens generat inițial de conștiință, care nu este preluat de ea din magma simțirii, e fals. Primatul conștiinței ca generator de valoare, de orice fel, e o eroare de gândire. Menirea conștiinței e să distileze instinctele, să le potențeze, să le facă inteligibile, nicidecum să le înlocuiască sau să le nege sau să le reprime. „Trebuie, totuși, să recunoaștem, după cum mi se pare, că omul cu toate calitățile sale nobile... încă poartă în corpul său pecetea de neșters a originii sale”, spune Darwin.

Sensul real e numai și numai cel pus de natură în fiecare: supraviețuirea și reproducerea. Negarea acestuia produce criza de sens la nivel de conștiință. Acest adevăr ocultat minții o schingiuieste, presează... Poți alege orice, inclusiv să îți iei viața, în condiții, așa zice, moralmente legitime, dar nu să relativizezi lucrurile, să pretinzi că doar unii sunt făcuți pentru reproducere, alții au un țel mai înalt, că doar unii oameni sunt conduși de libido, iar alții de alte forțe psihice, mai profunde... Nu, nu. E delir narcisic. Poți avea, absolut firesc, datorită condițiilor în care te-ai format ca individ (sau ai rămas subdezvoltat), anumite date de simțire și caracter care te împiedică să acționezi în acest sens. Dar țel mai înalt nu se poate, pentru că nu există nimic mai „sacru” decât reproducerea și nici expresie mai profundă a voinței de a trăi decât erotismul, ceea ce slujeste perpetuarea vieții e mai important decât orice miză

individuală și orice „vis de mărire” subiectiv. Ador această expresie pe care o folosea și Shakespeare când portretiza câte un narcisic, ca Malvolio, de exemplu.

Orice demers terapeutic trebuie cumva să demoleze astfel de credințe care relativizează evidențele, care încearcă să dividă viața, specia, natura și să depositeze fragmentele în realități paralele. Oamenii se rănesc îngrozitor cu propriile fantezii, sunt captivi în transe care îi fac inadaptați, dezvoltă o intoleranță la realitatea așa cum e și îi fac inapți să își găsească un rost în ea. Mecanismele de apărare în care rămân atârnați, fie pentru că au fost primare (deprinse din copilărie) și au fost cimentate prin îndelungate practici, fie pentru că au fost cultivate întrucâtva de un mediu în care se practică la scară mare, îi împiedică pe cei mai mulți să înfrunte realitatea și, în ultimă instanță să o poată valoriza, așa cum e. Și atunci caută valoarea dincolo de ea, dar dincolo de ea nu e nimic. Ceea ce nu e actual, trăit aievea, experimentat, pe scurt, inexistența nu poate genera sens. Civilizația în sine, cu toată babilonia ei, e o himeră, mai exact terenul fertil producerii de himere. Rațiunea face viața inteligibilă, dar sentimentul absurdului (al crizei de sens) provine tocmai din încercarea ei eșuată de a o governa.

„Esența însăși a instinctului este că este urmată, independent de rațiune.” – Charles Darwin

Imagine: Marcel Duchamp - „Portrait of Chess Players” (1911); Sursa: Wikiart